

ВНЕСОК М.Х. БУНГЕ У РОЗВИТОК ЛОМБАРДНОЇ СПРАВИ

М.Х. Бунге відіграв значну роль в історії Росії і зробив вагомий внесок у теорію і практику економічних, освітніх, правових та державних реформ. Проте дослідженню його життя, діяльності та сучасному осмисленню запропонованих ним ідей присвячено дуже мало статей¹ та ґрунтовних праць². З нагоди святкування 180-річчя від дня народження М. Бунге науковці звертаються до його ідейної спадщини у контексті історичного минулого та сучасності.

М. Бунге увійшов в історію як один із найталановитіших викладачів Київського університету, який був широко відомий своїми економічними роботами, працями з реформи вищої освіти в Росії. Останні мали абсолютно неочікуваний резонанс: ідеями М. Бунге захопився опікун Київсько-

¹ *Немировский А.* Реформаторский дух Николая Бунге // Мир денег. — 2002. — № 2; *Ромкин А.* Идеальный профессор: к 180-летию со дня рождения Николая Христиановича Бунге // Зеркало недели. — 2003. — № 44(469); *Павлов В.А.* Николай Христианович Бунге // Московский журнал. — 1999. — № 3.

² *Степанов В.Л.* Н.Х. Бунге: судьба реформатора. — М., 1998.

го навчального округу Микола Пирогов, за рекомендацією якого М. Бунге у 1859 р. був призначений ректором Київського університету. Ініціатор ідей реформи вищої освіти почав провадити їх у життя, але на виборах ректора у 1862 р. не отримав підтримки.

Після цієї поразки М. Бунге знову зосередився на науковій роботі, став членом редакції газети “Киевлянин”, прочитав курс фінансів та політичної економії цесаревичу. Він також отримав можливість на практиці перевірити деякі положення своїх фінансових теорій після призначення управляючим київською конторою Державного банку.

М. Бунге був противником державного кредиту і навіть розробив проект централізованого акціонерного комерційного банку, який пропонував заснувати замість державного. Ця ідея була відхилена урядом, як і багато інших ідей київського реформатора, що були на той момент передчасними і надто радикальними. Неприйняття казенної кредитної системи не завадило М. Бунге у найкоротші терміни зробити зі збиткової контори Держбанку одну з провідних у Росії.

Приватний кредит також привернув увагу М. Бунге, який став родоначальником київського приватного капіталу — заснував у місті біржу, два акціонерних банки, кредитне товариство, стояв на чолі фінансової комісії міської Думи.

М. Бунге задалегідь продумав детальний план фінансово-економічних перетворень, заснований на законах європейської ринкової економіки, але з урахуванням особливостей Росії. Цей план виявився настільки вдалим, що його схвалив цар Олександр III і спочатку запропонував М. Бунге посаду товариша (заступника) міністра фінансів, а у 1881 р. він став міністром фінансів — єдиним міністром-лібералом у консервативному уряді.

В одній зі своїх перших доповідей М. Бунге визначив свою фінансову програму так: “Уважне вивчення слабких сторін нашого державного устрою вказує на необхідність забезпечити правильне зростання промисловості достатнім для неї наглядом; зміцнити кредитні установи на засадах, перевірених досвідом, сприяючи при цьому здешевленню

кредиту; посилити в інтересах народу і держави дохідність залізничних підприємств, встановивши над ними належний контроль; зміцнити кредитний грошовий обіг сукупністю спрямованих на досягнення цієї мети поступово запроваджуваних заходів, ввести перетворення в системі податків, зіставлені зі строгою справедливістю та обіцяним приростом доходів без обтяження платників податей; зрештою, відновлення перевищення доходів над витратами (без чого покращення фінансів неможливе) обмеженням надбюджетних кредитів і дотриманням розумної бережливості в усіх галузях управління”³.

Працюючи на посаді ректора Київського університету, М. Бунге входив до групи розробників нової банківської системи, очолюваної тогочасним міністром фінансів А.М. Княжевичем. Реформатори, що входили до цієї групи, були прихильниками манчестерської школи політичної економії, яка розвивала ідеї К. Сен-Сімона, у тому числі й ідею про визначальну роль кредиту в промисловому розвитку держави. Економічний розвиток розглядався групою російських реформаторів як природний процес, що не потребує ніякого державного втручання. Вони вважали, що основою розвитку економіки є приватний інтерес, акціонування промисловості, торгівлі та банків, залучення іноземного капіталу, а головною перешкодою на шляху економічного розвитку — система казенних (державних) банків.

Формування тривірневої капіталістичної кредитної системи Росії фактично було завершено у 1872 р. з прийняттям височайше затвердженого розпорядження Державної ради “Про створення приватних кредитних установ”:

- перший рівень — Державний банк;
- другий рівень — акціонерні комерційні банки, акціонерні земельні банки, акціонерні ломбарди, суспільні кредитні установи, міські суспільні банки, міські ломбарди, міські кредитні установи, сільські кредитні банки та міські сословні банки;

³ http://www.pseudology.org/people/Bunge_NX.html

— третій рівень — установи дрібного кредиту, кредитні товариства, сословні установи, позичково-ощадні товариства, земські каси, союзи дрібного кредиту, кооперативні банки.

Міністерство фінансів та уряд Росії проводили політику, що дала змогу Державному банку посісти провідне місце серед кредитних установ, але водночас надавала підтримку для їх розвитку, законодавчо регулювала та контролювала їх діяльність.

Посилаючись на досвід західних країн, у вересні 1880 р. М. Бунге писав: “Визнаючи, що держава повинна надавати допомогу підприємствам, що мають державне значення, і що в Росії такі випадки повинні з’являтися частіше, ніж у Західній Європі, не можна не визнати, проте, явищем аномальним, що приватні особи і акціонерні товариства звертаються за позиками і допомогою до уряду в той час, коли у нас існує багато приватних банків”²¹¹.

Міністр фінансів М. Бунге направляв до Державної ради подання, в яких вказував, що потрібно внести зміни до прийнятого у 1872 р. банківського закону. На його думку, чинний закон обмежував діяльність кредитних установ, заважав зростанню їх кількості та розвитку операцій, що мали велике значення для народного господарства. М. Бунге підкреслював, що кредитні установи мають бути доступними для населення, а гроші вкладників — застраховані від нерационального використання.

Особливу роль у кредитній системі відігравали ломбарди, розвиток яких в Україні наприкінці XIX ст. відбувався у двох напрямках: створювались та поширювали діяльність приватні й міські ломбарди. Зростаючі потреби у кредитних коштах різних соціальних груп населення: комерсантів, підприємців, чиновників, інтелігенції, робітників та найбільш бідних громадян — могли задовольнятися ломбардами, постійно збільшувались і ставали поштовхом для ви-

⁴ Бунге Н.Х. О финансовом положении России / Публикация А.П. Погребинского // Исторический архив. — 1960. — №2. — С. 134.

никнення нових ломбардних установ. Діяльність як міських, так і приватних ломбардів, регулювалася російським законодавством.

Один з перших приватних українських ломбардів було створено в Одесі. Ломбардні операції здійснювалися там з 1800 р., коли міська влада, що не мала можливості швидко засвоїти кошти, отримані на будівництво порту, для взаємної користі почала видавати з них позички під заставу майна, речей, матеріалів і навіть провіанту тривалого зберігання⁵.

У 1883 р. до міністра фінансів М.Х. Бунге звернулися тасмний радник К.К. Шільдбах і титулярний радник М.А. Рубінський з “проханням відкрити в м. Одесі Акціонерне товариство для надання позик під заставу рухомостей та товарів, відповідно до статуту” товариства®. Міністр звернувся до одеського тимчасового генерал-губернатора з проханням висловити думку про те, наскільки в місцевих умовах бажано створити таке товариство. У відповіді представників місцевої влади зазначалося, що відкриття в Одесі ломбарду не лише корисно, а й необхідно. На думку градоначальника, в місті збереглися умови для створення правильного і добре організованого закладу, в якому жителі могли б отримувати позики за порівняно невеликі відсотки, не користуючись послугами лихварів.

Протягом наступних років відбувалося листування між представниками одеської влади та міністром фінансів із приводу затвердження статуту приватного ломбарду, перший проект якого під назвою “Статут Одеського товариства для закладення рухомого скарбу” був запозичений у такого ж товариства, що функціонувало у Санкт-Петербурзі.

Міністр фінансів М. Бунге схвалив ідею відкриття такого товариства в Одесі, але рекомендував одеським чинов-

⁵ Ломбард от Ришелье до Кирхнера // Пассаж. — 2002. — № 7(48).

⁶ Казьмирчук М. До історії схвалення статуту Одеського приватного ломбарду // Наукові записки з української історії: 36. наук. ст. — Вип. 14. — Переяслав-Хмельницький, 2003.

никам скласти статут відповідно до переданого ним зразка. Це пов'язано з тим, що одеські функціонери пропонували у статуті випуск акцій вартістю менше 250 крб, що суперечило банківському закону 1872 р. та іншим законодавчим актам.

“Статут Одеського приватного ломбарду” був затверджений міністром М. Бунге у травні 1886 р. У статуті розглядалися мета створення товариства, його права і обов'язки, основний капітал, управління, загальні збори, права й обов'язки акціонерів та власників акцій, операції ломбарду, умови викупу та перезастави речей.

Директором-розпорядником Одеського приватного ломбарду став В.В. Кірхнер, який згодом став головою правління. Успішне функціонування ломбарду він пов'язував з виваженим добором високопрофесійних та високоморальних співробітників, впровадженням передових методів роботи, чіткої організаційної співпраці відділень ломбарду. Акціонерне товариство “Одеський приватний ломбард” складалося з головної контори на вул. Польській і ще семи відділень ломбарду по всьому місту. Грошовий обіг ломбардної установи в Одесі був дуже великим: річні позичкові операції усіх 15 бельгійських ломбардів сягали близько 5 мільйонів карбованців, що було значно менше суми позик одного Одеського приватного ломбарду⁷. Статистичні дані свідчать про переваги прибутків приватних ломбардів над прибутками усіма іншими міських установ, що діяли в Україні.

На думку М. Бунге, як би добре не були влаштовані державні банки, вони не можуть не бути бюрократичними установами; вони розглядають клієнта як прохача, якому роблять послугу; вони не можуть зійти на рівень промислової контори і залишаються на висоті канцелярій, що опікуються державними справами. Саме тому він сприяв створенню акціонерних банків і товариств, активізації приватного підприємництва, іпотечного та ломбардного кредитування.

⁷ Кірхнер В.В. Одесский частный ломбард за 25 лет. — О., 1912.

Майже шестирічна напружена праця на посту міністра фінансів і одночасно міністра промисловості та народного господарства, хвороби та критика преси змусили М. Бунге просити про відставку. Олександр III високо оцінював його як видатного державного діяча, тому, звільнивши М. Бунге з посади міністра фінансів, не лише не відправив його у відставку, а й призначив у 1887 р. Головою Комітету міністрів і залишив членом Державної ради. На цих високих, але більш спокійних посадах М. Бунге брав участь у вирішенні всіх найважливіших питань державного управління до останніх днів свого життя. Помер він 1895 р.

М. Бунге був обраний почесним членом різноманітних товариств та університетів: Петербурзького, Новоросійського, Святого Володимира, Академії Наук, ординарним академіком з політичної економії. У прощальному слові по смерті М. Бунге ректор Київського університету Ф. Фортинський охарактеризував його як ідеального професора, громадянина, людину. Видатними вченими стали його учні: А.Я. Антонович, Д.І. Піхно, Г.Д. Сидоренко, Г.М. Цехановецький та ін.

Ідеї видатного державного діяча та економіста М.Х. Бунге до цього часу залишаються джерелом роздумів, пошуків та знахідок. Його праці набувають особливої актуальності у зв'язку з проведення економічних реформ на Україні.

О.М. Обушна, кандидат економічних наук,
доцент Київського національного університету
імені Тараса Шевченка